

VIŠEZNAČNA FUNKCIJA ANTITEZE U GUNDULIĆEVU "OSMANU"

NIKICA KOLUMBIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 886.2.09:82.01:929 (GUNDULIĆ)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1994-03-30
Received

Kao izrazit stilski postupak antiteza se javlja u svim Gundulićevim pjesničkim djelima, od njegovih ranih drama do "Dubravke". Ali u "Osmanu" će te mikrostrukture kontrasta zauzimati posebno mjesto, bilo po svojoj kvantitativnoj zastupljenosti bilo po smislaonoj funkcionalnosti.

Usmjeravajući u tom smislu svoju raščlambu Gundulićeva spjeva, Autor ističe kako se već i temeljna pjesnikova poruka zasniva na ishodu sukoba između dvaju suprotstavljenih svjetova. Ta se ideja realizira na mnogim tematskim i stilskim razinama - od opreke između dobra i zla, između Zapada i Istoka, kršćanstva i muhamedanstva, Poljaka i Turaka, Vladislava i Osmana, zatim između sporednih likova (Sunčanica i Sokolica itd.) do mikrostrukture raznolike kontrstne gradnje.

Autor ističe činjenicu kako se u spjevu nalazi preko 300 pojmovnih opreka te u raščlambi teksta navodi nekoliko tipova takvih pojmovnih kompleksa (primjerice: oholost - propast, kolo od sreće: gore - dolje, car - rob, svjetlo - tmina itd.), od kojih su neki poznati i iz domaće književne baštine. Opreka je temeljni elemenat Gundulićeva doživljaja svijeta pa se ona iskazuje vrlo izrazito i u mikrostrukturama stila i u tematskoidejnim i kompozicijskim makrostrukturama. Na kraju Autor zaključuje da je antiteza ključ za doživljaj Gundulićeva djela kao cjelovite umjetnine te ima u spjevu višeznačnu funkciju.

Slobodnije interpretirajući mišljenje koje je svojevremeno izrekao Leo Spitzer, pri svakom cjelovitom vrednovanju književnog umjetničkog djela trebalo najprije pronaći, negdje duboko skriven u djelu, onaj "zajednički duhovni etimon, psihološki korijen tih različitih individualnih stilskih osobina pojedinog pisca",¹

¹ Leo S p i t z e r, *Linguistics and Literary History (Essays in Stilistics)*, Princetown-New Jersey, 1948, str. 1-29. Citat prema radu I v e F r a n g e š a: "Stilistička metoda Lea Spitzera", *Stilističke studije*, Zagreb 1959, str. 1-29, citat na str. 27. Vidi o tome još u: P i e r r e G u i r a u d, *La stilistique, Que sais-je?* Presses universitaires de France, huitième éd., 1975, str. 65-73. Vidi i u prijevodu: P. G u i r a u d, *Stilistika*, Sarajevo 1964, str. 55-58.

dakle onaj korijen, izvor ili ishodište pjesnikova misaonog i doživljajnog zametka, ostvarena piščevim izrazom. Traganja za tim korijenom ponekad bi mogla biti vrlo teška, ponekad i bez rezultata, iako se iza tog posla može kriti dugotrajno i uporno iščitavanje i proučavanje teksta kao zaokružene umjetničke cjeline. Put koji bi nas vodio takvu shvaćanju Gundulićeva *Osmana*, ključ koji bi nas doveo do njegova duhovnog, misaono-doživljajnog korijena, čini se da i nije tako težak i nedostupan. Mogli bismo bez dvoumljenja već na početku reći da se on krije u a n t i t e z i, shvaćenoj u najširem smislu, to jest u svim konstrukcijama opreke - od tematskih i idejnih, od koncepcije junaka i kompozicijskih složenosti do mikrostrukture stila i stiha.

U znanosti je već poznato i potvrđeno kako se Gunduliću antiteza nametala iz nekoliko poticajnih izvora, među kojima posebnu ulogu zauzima tada suvremena talijanska ili pak kasnoantička barokna manira, na čemu se on najvjerojatnije i školovao, ali su u tome nemalu ulogu odigrale i teme kojih se pjesnik prihvaćao i koje je obrađivao. Zato se antiteza, kao vrlo važan i izrazit stilski postupak, javlja u svim njegovim pjesničkim djelima, počevši već od njegovih ranih dramskih tekstova, posebno "Arijadne" i "Prozerpine ugrabljene", preko njegova prepjeva "Psalama pokornih kralja Davida", ali naročito se to očituje u njegovim *Suzama sina razmetnoga*, ne izostajući ni u barokiziranoj prilagodbi renesansnog žanra - pastorela, odnosno melodrame *Dubravke*.

Međutim, u *Osmanu* antiteze, to jest mikrostrukture kontrasta i opreke, zauzimat će posebno mjesto, bilo po svojoj kvantitativnoj zastupljenosti, bilo po smisaonoj funkcionalnosti. Razlog će vjerojatno biti u tome što se u tom spjevu pjesnikova poruka temelji na ishodu sukoba između dvaju suprotstavljenih svjetova, a što je Gundulić uspio doživjeti i pjesnički dočarati vrlo osmišljeno, radeći na svom spjevu, pa makar i tijekom čitavih petnaest godina (od 1622. do 1638), uvijek s istim žarom, s istim doživljajnim intenzitetom te, bez sumnje, od početka do kraja s jedinstvenom koncepcijom. Zato su se promašenim pokazala istraživanja i polemike oko pitanja je li *Osman* jedinstveno koncipirano djelo ili je autor u početku zamislio dva spjeva - jedan o Osmanu a drugi o Vladislavu.² Već i površno čitanje epa pokazuje da su i Osman i Vladislav stalno u središtu

² Navedimo samo raspravljanja Armina Pavića ("O kompoziciji Gundulićeva *Osmana*", *Rad JAZU*, 32, 1875; "Estetička ocjena Gundulićeva *Osmana*", Zagreb 1879) i Milana Rešetara ("Gundulićev *Osman*", *Bratvo*, 29, Novi Sad 1923), koji su zastupali mišljenje o labavoj kompoziciji spjeva, te suprotno mišljenje Franje Markovića ("Estetička ocjena Gundulićeva *Osmana*", *Rad JAZU*, 46, 47, 50, 52 (1879-1880).

pjesnikove pozornosti, bilo na početku spjeva, bilo u sredini ili na kraju. Druga je stvar što se Gundulićev poetski i etički interes ponajviše zaustavio na Osmanovoj sudbini, a to je sam pjesnik potvrdio i natpisom svoga spjeva.

Opreka između dva mlada vladara i ratnika - Vladislava, koji predstavlja branitelja i pobjednika, te Osmana, predstavnika napadačke strane i gubitnika - stalno je prisutna u djelu i na toj opreci pjesnik izgrađuje, profilira i oblikuje svoga glavnog junaka. Da je upravo u antitezi, kao općoj misaonoj i verbalnoj pojavi, ključ za razumijevanje i doživljavanje složenoga Gundulićeva spjeva, vidi se i po tome što se sve njegove tematske odrednice temelje na opreci - bilo svjetova, naroda i vjera, bilo junaka, njihova ponašanja, etičkih normi i običaja te situacija i duševnih stanja. Možemo to zapaziti ispitujući bilo koju razinu ove složene umjetnine, bez obzira na to polazimo li u tom ispitivanju od najsitnijih dijelova strukture - pjesničkih sintagmi i figura, pa do krajnje etičke poruke koja prožima čitavo djelo, ili pak obrnutim redom. Ali podimo ovom prilikom od najšireg kompozicijskog i tematskog elementa, od pjesnikova etičkog stajališta, gdje nam se kao prepora nameće borba između dobra i zla. Ona se, ako nastavimo prema hijerarhiji po kompozicijskim slojevima na niže, konkretizira još uvijek apstraktnom opozicijom borbe između Zapada i Istoka, zatim, i dalje idući na niže, sukobom kršćanstva i muhamedanstva, što se dalje konkretizira borbom realnih, opipljivih svjetova - Poljaka i Turaka. Na toj magistralnoj liniji sukob se proteže i dalje, na niže sastavnice - na protagoniste: Vladislava i Osmana, a zatim na sporedne likove, primjerice na opoziciju koju tvore Krunoslava i Sokolica, Kazlar-aga i Sunčanica, Korevski i Rizvan-paša. Sve to pak, u opisima i dijalozima, rezultira adekvatnim opozicijskim atributima i epitetima, jednostavnim ili složenim sintagmama i rečeničnim konstrukcijama u kojima će nosioci smisla i značenja biti par ili nekoliko parova oprečnih pojmova.

Ali, uz tu magistralnu idejno-tematsku i kompozicijsku liniju postoji, također na sukobljenosti izgrađena i druga, naizgled sporedna, ali ustvari, za koncepciju *Osmana* kao spjeva i njegova isto tako važna linija. Naime, Gundulić se na poseban način inspirirao tragikom samog junaka Osmana, kojoj nije razlog u izgubljenoj bitki s Poljacima, nego u međusobnim odnosima raznih političkih i socijalnih snaga unutar turskog carstva. Tako se borba između dobra i zla ne vodi samo na poprištu sukoba između Zapada i Istoka, kršćanstva i islama, Poljaka i Turaka, nego usporedo s time Gundulić razvija i jedan drugi kompozicijski kompleks. Skoncentriravši se na tragičnu sudbinu glavnog junaka, on je razradio čitavu skalu sukobljenih elemenata unutar same turske države, gdje se formirao i

krojio Osmanov tragičan ishod. Raščlamba kompozicije i poetske sintagmatike pokazuje kako Gundulić tu stranu nije razvio naknadno, kad je tobože u njemu sazrijevala osebujna tragična koncepcija Osmana, jer već u I. pjevanju mladi sultan ne zavidi Vladislavu na pobjedi, prihvaćajući islamsko vjerovanje o usudu ("er komu se što odluči, vik ne ubjegne togaj suda", I/111-112). Njega muči unutarnja nesloga u carstvu, slabost i mlitavost tadašnje vojske:

Jaoh, a sada sve je inako:
vojevode i vojnici,
sve je otišlo naopako,
nevjerni su svikolici!   I/189-192

Suprotstavljajući staru, vjernu i ratnički raspoloženu vojsku novoj, neposlušnoj, raskalašenoj i kukavičkoj, pjesnik, preko Osmanovih ustiju, razvija bogati niz deskripcija na osnovi oprečnih slika i pojmova, razrađujući i predočujući tako razliku između novih i starih vojnika.

Upravo na toj liniji Gundulić nam oslikava cijelu hijerarhiju opozicijskih kompleksa i elemenata. Tu je najprije zao podzemni svijet koji se odupire Osmanovim naprednim težnjama za konsolidacijom države. Osmanu oponira Mustafina majka i sam Mustafa, starim janjičarima suprotstavljaju se mladi, Osmanovi pomoćnici i tjelohranitelji bore se s pristalicama Mustafina ustoličenja itd.

Ali Gundulićev način mišljenja i doživljavanja unosi u složenu kompoziciju spjeva još jedan opozicijski kompleks. Samog Osmana pjesnik doživljuje i prikazuje na dvojak način, pristupa mu s dviju pozicija - s pozicije rodoljuba, Slavena i kršćanina, te s pozicije onoga koji se srodio s nesretnom sudbinom junaka. Kad se pjesnik postavi na stajalište onoga koji zastupa napadnutu, pravednu, dakle kršćansku i poljsku stranu, Osman je označen kao "dijete oholo" (I/101), kao častohlepac i diktator, a kad se unese u njegovu psihu, u dušu čovjeka koji, kako je to pisao Antun Barac, stradava zbog svoje plemenitosti, koja ga izdiže nad okolinom u kojoj živi, a koju želi podignuti na viši stupanj³ te na koncu propada i stradava zbog mračnih sila koje vuku natrag i pobjeđuju, tada se Gundulić stavlja potpuno na Osmanovu stranu, kao da s njim suosjeća, kao da shvaća njegovu tragičnu situaciju. Možda se tu radi o dvojnosti kao nekakvom kasnijem odjeku manirističkog doživljaja junaka, pri čemu se sam pjesnik ne može izričito odrediti i ostvariti jedinstvenu koncepciju Osmanove

³ Antun Barac, "Esej o Gunduliću", *Knjiga eseja*, Zagreb 1924, str. 26-61.

osobe, ali upravo je na toj crti Antun Barac temeljio svoju pozitivnu ocjenu spjeva ističući kako je u opisivanju Osmanove katastrofe Gundulić dao nešto duboko, ljudsko, puno tragike, nešto što je daleko od obične prozirne literarne romantike.⁴

U sve to upleće se misao o prolaznosti svega ovozemaljskog, o varljivoj ljudskoj sreći, što pjesnik također doživljuje na dvojak način. S jedne strane ta se prolaznost, predočena slikovitom alegorijom kola sreće, potkrepljuje mišlju kako je svaka sila za vremena, pa tako i Osmanovo vladanje, koje je sada "gori", ali uskoro, po zakonu te općeljudske smjene iz krajnosti u krajnost, stići će "doli". Ono je "sve više prostiralo krila" pa zato mora "sve niže pasti", a tamo gdje je stolovao car ubrzo će ga smijeniti rob, njegov podanik. Sve te misli, koje se temelje na spajanju oprečnih pojmova, navješćuju logičan Osmanov završetak, što kršćanskom, posebno slavenskom, a pogotovu hrvatskom čitatelju ulijeva tako potrebnu nadu.

S druge strane, unoseći kontrastne mikrostrukture kojima se izražava opreka između prošlog i sadašnjeg, starog i novog, Gundulić razvija svoju pesimističnu notu, mišljenje kako sve na svijetu i nema baš nekog smisla. Takve su misli pratile Gundulića ranije, kad u svojim *Suzama sina razmetnoga* izriče poznatu strofu:

Mru kraljevstva, mru gradovi,
i njih plemstvo trava krije,
a er je umrli život ovi,
čo'ek u srcu miran nije;
a svaki dan vidi očito
da ništor nije vjekovito.⁵ (Spoznanje)

Zato nije slučajno što tu strofu prepoznamo i u stihovima koje, gledajući prošlogodišnja bojišta, izriče Ali paša:

Mru gradovi ogrnuti
od kamenja stanovita,
a od umrle čovjek puti
žali er ne ima vječnijeh lita. (III/297-300)

Doduše, takvi se izričaji ponekad nadu u kontekstu rodoljubnog osjećaja, pa se čini kao da su upravljani uvjerenju o skoroj turskoj propasti. Ali ipak, dosta

⁴ *Op. cit.*, na više mjesta.

⁵ Svi se citati u ovom radu navode prema izdanju Ivan Gundulić, knj. II, *Osman*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 13, Zagreb 1962.

učestali, nalazeći se na mnogim mjestima u spjevu, pa čak i kao početna intonacija, prije zaziva "djevičâ čistih i blagih", oni potvrđuju da su izraz posebne pjesnikove obuzetosti i da nadilaze sadržaj koji se u djelu obrađuje.

Kako možemo vidjeti, čitav se kompozicijski sastav spjeva temelji na oprečnim elementima - od idejnih i apstraktnih do sadržajnih i konkretnih. Nosioci ideja su među sobom suprotstavljeni junaci, a njihovi se postupci u književnom smislu ostvaruju deskripcijom ili izravnim govorom, što se na kraju najčešće izražava mikrostrukturama opreke. Figure kontrasta javljaju se u spjevu nerijetko zaogrnutu u metaforu ili alegoriju, ali tumač glavne pjesnikove misli uvijek je antiteza.

Već sama činjenica da u spjevu (izuzimajući dva dopunjena pjevanja) nalazimo oko 300 pojmovnih opreka, bilo jednostavne bilo složene strukture, dakle taj kvantitativni pokazatelj govori nam o tome koju je vrijednost imala antiteza za način pjesnikova mišljenja i doživljaja, za njegovu koncepciju junaka, za njegov zamišljeni svijet.⁶ Naravno, tako učestala pojava raznolikih antitetičnih mikrostruktura može se tumačiti i kao izraz barokne poetske manire, čemu ni Gundulić kao pravo dijete svoga vremena nje mogao odoljeti. Uostalom, već smo spomenuli kako je mnoge barokne elemente, pa tako i antitezu, mogao prihvaćati po uzoru na njemu suvremene talijanske pjesnike, ali Gundulić je ujedno i veliki baštinik hrvatske poetske tradicije. Koristeći se njome, a prihvaćajući ujedno i baroknu poetiku on je svim preuzetim elementima znao dati posebno prilagođen oblik i funkciju. Pri tome, međutim, ne treba zaboraviti da su mnoge manje ili veće poetske sintagme proizvod Gundulićeva doživljajnog aparata, pa nam zvuče kao gundulićevske osebnosti, koje se mogu prepoznati kod mnogih Gundulićevih sljedbenika.

Govoreći o utjecaju hrvatske pjesničke tradicije na njega možemo kao primjer navesti već prvu i početnu kontrastnu alegoriju u *Osmanu*, onu o "taštoj ljudskoj oholasti". Upravo ta *oholast* u opreci sa *propasti* naći će se u Marulićevoj *Juditi*, kad pjesnik izriče svoje misli o prolaznosti vladarske moći dvostihom:

i kî se uzvodi u višu oholast,
teže mu se zgodi kad pade u propast. (I/31-32)

Tu opreku preuzeo je u jednoj maskerati i Nikola Nalješković, ali u lascivnoj varijanti, a odjek bi joj se mogao naći i u Lucićevim stihovima o ženskoj "slavi":

⁶ To je zapazio i posebno istaknuo Vsevolod S e t s c h k a r e f f u svojoj monografiji *Die Dichtungen Gundulić's und ihr poetischer Stil. Ein Beitrag zur Erforschung des literarischen Barock*. Bonn 1952, i to u poglavlju "Aniithese" (str. 89-99).

Tvâ slava kâ s tokom dikom se podviže,
     tvojime uzrokom pala je na niže.   (*Robinja*, 613-614)

Kako se vidi, Gundulić je najbliži Marulićevu dvostihu, samo što je svojoj antitezi dao slikovitiju alegorijsku formu: oholosti je pridodao *taštinu*, personificirao ju je atributom *ljudska*, a dao joj je i krila kojima se može rasprostrijeti. I u ostalih šest strofa na početku spjeva, u kojima se uglavnom nižu alegorijske slike, prevladavaju ipak antiteze: u visoke vrhove najprije udari grom, kolo sreće vrti se gore dolje, na vlasti se smjenjuju sablja i kruna, rob i car. Već u tom dijelu Gundulić najavljuje temeljnu koncepciju svog spjeva, ali ujedno izražava i svoje misaone preokupacije o ljudskoj sudbini, o prolaznosti i o nestalnosti sreće.

A da te alegorijske antiteze predstavljaju ne samo ključ za razumijevanje djela, nego da one označuju i temeljne doživljajne osobitosti Gundulićeve vidi se po tome što pjesnik te iste antitetične pojmove upotrebljava u raznim varijantama tijekom cijelog spjeva. Tako se opreka *oholast - propast* nalazi i u VII. pjevanju (231-232):

    tko visoko prem se penje
     da nizoko sasma pada.

Još izrazitiju takvu opreku nalazimo na dva mjesta u XIII. pjevanju:

    Nad svijem vječnijem sjenam stišten
     strašnodržac od propasti
     gnjevnom srdžbom vas zaprišten
     planta u zlobnoj oholasti.   (73-76)

U drugom primjeru propast se dovodi u svezu s oholim paklom:

    Nu u propas propas donit
     zaman se ičija moć istakla:
     uklonit se ne poklonit
     ohologa ćud je pakla.   (157-160)

Antitezu zasnovanu na istim oprečnim elementima susrećemo i u završnom, XX. pjevanju:

    Naučite, ljudi oholi,
     ki živete bez pripasti
     da nije tvrde krepke toli
     ka ne može časom pasti.   (93-96)

Tu se već krije i misao izrečena u drugoj strofi I. pjevanja, gdje pjesnik kaže:

    Vjekovite i bez svrhe

nije pod suncem krepke stvari, ... (5-6)

Još je jače pjesnik obuzet mišlju o nestalnosti, koju on izražava, doduše, već do njegova vremena dosta eksploatiranom slikovitom alegorijom *kola od sreće*, koja se u njegovu spjevu zasniva na oprekama *gori - doli / doli - gori*, kako je to najbolje izraženo u vrlo poznatoj, poslovičnoj strofi I. pjevanja:

Kolo od sreće uokoli
vrteći se ne pristaje:
tko bi gori, eto je doli,
a tko doli, gori ustaje. (13-16)

Ta će se sreća, u alegorijskom ili personificiranom liku, susretati u *Osmanu* na više mjesta. Tako je dva puta nalazimo u VII. pjevanju:

Tako sreća svim puziva
u promjeni vječnijeh doba
promjenjivat sved uživa
roba u kralja, kralja u roba. (197-200)

U drugom primjeru bit će izražena apostrofom:

O bjeguče sasma vrime!
o nekrepka srećo odveće! (265-266)

O nestalnoj sreći govorit će u XI. pjevanju Osmanov poklisar Ali paša na dvoru poljskog kralja:

Ali srića dugo vrijeme
na jednom mjestu vik ne stane;
nekrepka se kaže svijeme:
s kim zamrkne, ne osvane. (645-648)

I na kraju, u XX. pjevanju, nakon niza retoričkih pitanja upućenih Osmanu, pitanja koja na temelju kontrasta kriju u sebi već gotov negativan odgovor, Gundulić kao promatrač iznosi svoju zaključnu misao, služeći se opet hirovitom *srećom*:

Ah, ovako sreća vrti
uokolo kolo svoje! (77-78)

Međutim, čini se da je pjesnik *Osmana*, u svom poetskom doživljaju sudbine glavnog junaka, ponajviše bio obuzet opozicijom *car - rob*, koja je također sadržana u uvodnom dijelu spjeva, u strofi:

Sad vrh sablje kruna visi,
sad vrh krune sablja pada,

sad na carstvo rob se uzvisi,
a tko car bi, rob je sada. (I/17-20)

Taj složeni antitetični izričaj skladno se uključuje u misao o Osmanovoj sudbini, a koja počiva na spoznaji da je svaka sila prolazna i kratkotrajna. Kako je spjev prožet tragičnim Osmanovim likom, spomenuta se pojmovna opreka pojavljuje na nekoliko mjesta u raznim oblicima i u raznolikom kontekstu. U II. pjevanju naći će se ona u ustima Dilavera, kad izražava caru svoju pokornost:

Saviše je - on pokliče -
gdi car slavni zapovijeda
da se jedan rob ističe
ulagati svih besjeda. (101-104)

Izražavajući svoju pokornost tom se oprekom služi i hodža, u istom pjevanju:

... pod nogami evo tvima
roba starca, care mladi! (247-248)

Malo poslije takvi će se kontrastni pojmovi izraziti i ženskim rodnom:

... ter robinju za caricu
od neznana uzmeš traga. (263-264)

Par stihova prije *caricu* će u istoj kontrastnoj funkciji zamijeniti *gospoda*:

ne robinju nepoznanu
od koljena potištena,
neg gospodu izabranu,
svijetle kuće, slavna imena; (257-260)

U kontekstu o nestalnoj sreći pjesnik se i u VII. pjevanju služi oprekom *rob - kralj*:

... promjenjivat sved uživa
roba u kralja, kralja u roba. (199-200)

Ta će se antiteza više puta pojaviti i u zadnjim pjevanjima, najprije u XVI:

... a bojat se cjeća toga
od roba će car čestiti? (207-208)

... Car je sam car, - mi robovi: (227)

... Mi robovi da li svoji
dostojni smo carskijeh kćeri,
a car, pod kijem vas svijet stoji,
pastjericom da se vjeri? (245-248)

U tom se sklopu nalazi još i opreka *pastjerica - carske kćeri*, čime se kontrastni doživljaj intenzivira. Antiteza, o kojoj je riječ, javlja se još i u XVIII. pjevanju.

U posljednjem, XX. pjevanju, gdje se opisuje tragičan Osmanov završetak, takva će antiteza biti i funkcionalnija i češća:

Tim gologlav car na njemu
tad u kratkoj toj haljini
po prilici i po svemu
vidaše se rob istini. (53-56)

Pod nogami roba svoga
umrije ovako car od svijeta,
i pod noge ispod noga
ukopa se prešno opeta; (365-368)

Ti u život cara sveti
i pod noge sve mu stlači,
hteć da rob je sve na svijeti,
a sam on car vrh svijeh jači. (477-480)

Nu vlas božja, koj imaju
poklanjat se ljudi sami,
htje da pusti dušu u vaju
car svom robu pod nogami. (481-484)

Već i to što je izneseno dovoljno pokazuje kako antitezom Gundulić izražava svoje temeljne misli, svoj način razmišljanja i svoj osebujni doživljaj svijeta. ali u tom složenom spjevu, koji je koncipiran na takvim misaonim i poetskim temeljima,⁷ javljat će se antiteze, negdje češće negdje rjeđe, gotovo u svim vrstama i oblicima koje poznaje književnoteorijska klasifikacija. Ističući takvu antitetičnu koncepciju spjeva, V. Setschkareff navodi kako se svi kontrastni pojmovi mogu svesti na pozitivne i negativne, pri čemu su najčešći parovi: visoko - nisko, život - smrt, svijetlo - tamno, bijelo - crno te nekad - sad ("Gundulić's Gegensatzpaare lassen sich naturgemässig auf Positiv und Negativ reduzieren. ...

⁷ To je S e t s c h k a r e f f izrazio riječima: "Das Weltbild Gundulić's ist antithetisch konzipiert", *op. cit.*, str.89.

Hoch und Niedrig, Leben und Tod, Hell und Dunkel, Weiss und Schwarz, Einst und Jetzt sind die häufigsten Paare Gundulić's".⁸ Kako vidimo, tu je izostavljena u spjevu prilično prisutna opreka car - rob, pa je ne navodi ni u inače dosta minuciozno obradenom analitičkom dijelu svoje monografije.⁹

Ponekad su te opreke u Osmanu izražene na više načina, u cijeloj hijerarhiji stupnjeva verbalnih struktura - od tematskih kompleksa do jednostavnih sintagmi. Tako je opreka stara vremena - sadašnja vremena, stari - mladi vojnici, dana u obliku Osmanova razmišljanja o starim vjernim i mladim nepouzdanim ratnicima, izražena suprotstavljanjem dviju tematskih skupina, pa Osman u 18 strofa izlaže sve pozitivne kvalitete "neumrlih starih vitezova", a u 15 strofa negativne osobine novih mladih vojnika. Naravno, tu se ne može govoriti o antitezi kao pjesničkoj figuri, ali cijela bi se misao, tako bogato iznesena, mogla svesti na rečenicu ili sintagmu: stari vjerni a mladi nepouzdati, što nije bitna strana samo tog ulomka, nego se uključuje u temeljnu pjesnikovu poruku da se tursko carstvo pomalo iznutra raspada.

Ali i unutar jedne tematske skupine, koja je kao cjelina suprotstavljena drugoj (mladi novi vojnici suprotstavljene starima) pjesnik unosi manje, jednostavnije antitetičke mikrostrukture, kojima karakterizira osobitosti pripadnika jedne suprotstavljene strane - novih mladih vojnika. Započinjući tu tematsku skupinu općim zapažanjem:

Jaoh, a sada sve je inako:
vojevode i vojnici,
sve je otišlo naopako,
nevjerni su svikolici! (I/189-193)

Gundulić u nekoliko sljedećih strofa niže jednostavne govorne cjeline antitetičnog sadržaja, koje se odnose na čud nove vojske:

... ljudska obličja, ženske čudi (I/196)

... grije ga ljeto, zima mu udi (I/194)

... ne na b'jenja, neg na plijene (I/200)

⁸ *Op. cit.*, str. 89-90.

⁹ Vidi već spomenuto poglavlje "Antithese", *op. cit.*, str. 89-99.

... vas u videnju i u riči,
a u djelu ništa paka. (I/223-224)

... ki častimo ne junake,
neg hotime od saraja. (I/271-272)

Nižući oprečne pojmove Gundulić često karakterizira svoje junake. On ne opisuje pojedinu osobu ili njezinu situaciju samo prema onome što i kakva jest, nego i po onome što nije ili što bi mogla biti:

... pridobi ga huda zgoda,
ne vlas svojih (njegovih) protivnika (V/215-216)

Nije rijetka kod Gundulića i antiteza u antitezi, ali isto su tako česti oprečni pojmovi koji nisu u uskoj smisaonoj svezi. Ima i primjera gdje se smisao jednog pojma postiže oprečnom usporedbom s drugim, pa bi se tu moglo raditi o nekoj vrsti *poredbene antiteze*. Tako Krunoslava svoje stanje povezuje sa stanjem u kojem se nalazi Korevski:

... on ufanjem žive milim,
bez ufanja ja umirem. (VI/159-160)

Tu su u opreci on i ona te živjeti i umirati. Drugačija je opet antiteza u kojoj su dva oprečna pojma tako vezana da se jedan pojam ne bi mogao shvatiti bez drugoga:

er u ropstvu nije pravom
svezan uzom da sad hodi
tko slobodan s mnogom slavom
rodio se da gospodi. (V/505-508)

Naime, težinu ropstva može shvatiti samo onaj koji je bio slobodan i tko je gospodovao, vladao drugima, kako Krunoslava kaže za Korevskoga. Ovakav bismo primjer mogli nazvati *pravom antitezom*, jer su u njoj oprečni elementi smisaono čvrsto povezani. Međutim, dok ta dva oprečna pojma - *ropstvo* i *sloboda* - pripadaju istoj kategoriji značenja, Gundulić znade oprečne pojmove staviti i u bogatije odnose. U stihovima kojima paša obavještuje Krunoslavu o njezinu vjereniku:

... svijetlo i drago sunce tvoje
sred tamnice krije tmina, (V/531-532)

u opreci su *svijetlo* i *tmina*, što bi bukvalno gledajući bila dva homogena pojma, ali u ovom se primjeru preoka obogaćuje time što je *svijetlo sunce* zapravo

metafora za Korevskoga pa su u opoziciji dva heterogena pojma - *sunce* u prenesenom i *tmina* u pravom značenju.

S obzirom na gotovo 300 figura kontrasta raznolikih vrsta i kategorija dugo bi vremena trebalo utrošiti da se iznesu primjeri mikrostruktra koje se kod Gundulića temelje na opreci pojmova. U spjevu će se naći i tzv. povijesnih antiteza, ironije, paradoksa i oksimorona pa i retoričkih pitanja, kod kojih se drugi član opreke ne spominje. Kao i mnogim drugim baroknim pjesnicima i Gunduliću je bila omiljena efektna kontrastna figura *antimetabola*. Zato je rado upotrebljava već na početku spjeva:

Sad vrh sablje kruna visi,
sad vrh krune sablja pada, (I/217-218)

... tko bi gori, eto je doli,
a tko doli, gori ustaje. (I/15-16)

... a oni kijeh se boje mnozi,
strah od mnozijeh i oni trpe. (I/23-24)

Nalazimo tu figuru i na drugim mjestima:

... promjenjivat sved uživa
roba u kralja, kralja u roba. (VII/199-200)

Druzijem uze što da tebi,
za dat družjem, tebi uzima; (XVI/197-198)

... jauče se, ciči i plače;
smrt je u plijenu, plijen u smrti. (XIX/1039-1040)

* * *

Kako vidimo u Gundulićevu spjevu naći ćemo vrlo bogat izbor mikrostruktra opreke, bogat i po broju i po raznolikosti upotrebljenih vrsta. Nažalost, sustavan pristup tom pitanju i toj pojavi, ne samo u *Osmanu* nego i u čitavu Gundulićevu pjesničkom opusu, ostaje još uvijek zadatak budućim

istraživanjima. Ovom prilikom nastoji se samo s nekoliko naznaka istaknuti bitna uloga antiteze u Osmanidi. Naime, ako je antiteza "jeftino" sredstvo, "svima pristupačno i u razumijevanju i u tvorbi", zbog čega ona u pjesničkom djelu mora biti "zasićena sadržajnošću ako hoće postići umjetničku izražajnost",¹⁰ tada se ta misao i ta tvrdnja može u potpunosti primijeniti na Gundulićev spjev, i to u pozitivnom smislu. Doduše, i kod Gundulića ćemo naći dobar broj pjesničkih figura, pa i antiteza, konvencionalnog značaja, preuzetih iz domaće pjesničke baštine, ali je pjesnik u vrlo složenoj pjesničkoj cjelini kao što je *Osman* mikrostrukturama opreke dao dominantno mjesto i bitnu ulogu. Opreka je ustvari temeljni elemenat Gundulićeva doživljaja svijeta pa se ona iskazuje jednako u mikrostrukturama stila kao i u makrostrukturama - od pjesničke ideje i poruke do tematskih slojeva i do koncepcije junaka. Prema tome, antiteza kao pjesnička figura koja ima vrijednost po sebi u užem kontekstu, ujedno je i ključ za doživljaj Gundulićeva djela kao cjelovite-umjetnine i u tome je njezina višeznačna funkcija.

*Nikica Kolumbić: MULTIPLE FUNCTION OF ANTITHESIS IN GUNDULIĆ'S
"OSMAN"*

S u m m a r y

Antithesis is an outstanding stylistic device in all of Gundulić's poetic works, from his early plays to "Dubravka". But it is in "Osman" that the micro-structure of contrast will have a special position, either because it is very common or because it has meaningful function.

Directing in this sense his analysis of Gundulić's epic, the author points out that even the fundamental message of the poet is based on the outcome of the conflict between two opposed worlds. This idea is realised on many thematic and stylistic levels: from the contrasts between good and evil, between the West and the East, between Christianity and Islam, the Poles and the Turks, Vladislaus and Osman, to the secondary characters (Sunčanica and Sokolica, etc.) to the micro-structures of the varied contrastive subject-matter.

The epic contains over 300 conceptual oppositions, and in his analysis of the text the author lists several types of such conceptual concepts (e. g. pride and fall, the wheel of fortune going up and down, the emperor and the slave, light and darkness, etc.) some of which are also known from the native literary heritage. Opposition is the basic element of Gundulić's experience of the world, and it finds explicit expression in the micro-structures of style and the macro-structures of theme and composition. Antithesis is thus the key to the experience of Gundulić's work as complete work of art and it has a multiple function in the epic.

¹⁰ Zdenko Škreb, "Mikrostrukture stila i književne forme", u: Zdenko Škreb/Ante Stamać, *Uvod u književnost*, IV. izd., Zagreb 1986, str. 244.